

Opponensi vélemény

Csernus Sándor: A feudális világ és a középkori modernség határán: Joinville és könyve I-II.
című doktori disszertációjáról

Francesco da Barberino toszkán költő 1309 és 1314 között Franciaországban járt, ahol többek közt megismerkedett Jean de Joinville-lel, a champagne-i gróf kíséretének jeles tagjával is. Joinville ekkor már – ahogy Barberino írta – „igen idős lovag volt”, aki a kortársak közt az etikett legjobb ismerőjének számított, „és akinek szavait nagy tekintély övezi a francia király (ekkor IV. [Szép] Fülöp) és mások részéről”. Hogy miért, annak alátámasztására mindmáig meggyőző érvekkel szolgálnak azok a gondolatok, amelyeket Joinville-től idézett, arról, hogy miért nem lehet megbízni a hízelgőkben, vagy hogy miért kell mindenkinek – a rangban alatta állóknak is – megadni a tiszteletet. A toszkán költő feljegyzései egyértelműen igazolják, hogy Joinville, aki ekkor már 90 felé járt, ennyi idősen is megjelent az udvarban, és ahogy az előttünk fekvő disszertációban olvashatjuk, „szellemileg friss volt, bölcselkedett, moralizált, tanított és a gondolatait szívesen osztotta meg környezetével”.

Ilyennek látta tehát az elfogulatlan kortárs Jean de Joinville-t, a középkori francia – és egyetemes – történetírás egyik legeredetibb munkájának, a *Szent Lajos élete és bölcs mondásai* című életrajzi írásnak szerzőjét. Joinville 1225-ben született és 1317-ben halt meg, élete több mint 90 éve alatt sokat látott és tapasztalt. Életének kereteit kezdetben az örökölt családi birtok és a családi hagyományok, illetve a szűkebb haza, Champagne grófsága, illetve a champagne-i grófokhoz fűződő kapcsolata határozta meg. Ez a világ 1248-tól hihetetlenül kitágul, amikor Joinville IX. Lajos király seregével a Szentföldre indul, ahol hamarosan a király szűkebb környezetének tagja, majd egyik bizalmasa lesz. Hat év után, a királlyal együtt tér vissza Franciaországba. Hazaérkezve Joinville élete újra visszatér a régi, de immár vélhetőleg szűkösnek látott keretek közé. Az uralkodóval ugyan annak haláláig időről időre találkozik még – amint azt Saint-Pathus Szent Lajos életrajza is tanúsítja ^(89. o.) –, de rendszeres napi kapcsolatuk megszűnik. Joinville élete még hátralévő hat évtizedében a király, majd a néhai király barátjaként ugyan rendelkezett bizonyos előjogokkal, politikai befolyással azonban nem. Társadalmi és vagyoni helyzete, betöltött sénéchali tisztsége, részvétele az egyik – történetesen a hetedik – keresztes hadjáratban még nem emelte volna ki a francia nemesség soraiból. Hogy neve napjainkban, több mint hétszáz évvel a halála után is

széles körben ismert, miközben hasonló rangú, hasonló életutat bejárt kortársainak többségét már a francia középkorkutatók sem tartják számon, két okra vezethető vissza: a királlyal a Szentföldön kialakult barátságra, és főként az erről a barátságról – és magáról a különleges barátról – számos csak Joinville-nél fennmaradt, személyes információt közlő egyedülálló alkotásra.

Csernus Sándor választása, hogy ezt a művet állítja doktori disszertációja középpontjába, logikusan következik eddigi tudományos munkásságából. Csernus régóta foglalkozik a középkori francia nyelvű történetírás emlékeivel, elemző munkákat és magyar nyelvű forráskiadásokat egyaránt publikált. Az elmúlt években újtára indította *A középkori francia történeti irodalom remekei* című könyvsorozatot, amelyben elsőként a IV. kereszties hadjáratról tudósító Robert de Clari lovagnak *Konstantinápoly hódoltatása* című krónikáját, másodikként pedig Joinville Szent Lajosnak emléket állító művét tette közre új magyar fordításban, amelyet Cs. Tóth Annamáriával készítettek – ez a fordítás képezi a disszertáció második kötetét.

Ez a második kötet a gyakorlatban a disszertáció első kötete, hisz előbb a fordítás és annak jegyzetanyaga készült el. A fordítás egyszerre adja vissza pontosan, de archaizálás nélkül a szerző franciául írt sorait, és alkot folyamatosan olvasható, élvezetes szöveget, megőrizve a Joinville stílusát meghatározó frissességet. A történetek megértését Csernus Sándor messze az átlagot meghaladó jegyzetanyaggal, illetve gazdag segédletekkel igyekezett megkönnyíteni. Ezek a segédletek illetve jegyzetek láthatóan a témában kevésbé jártas magyar olvasó számára készültek. Elég összevetni a *Szent Lajos élete* bármelyik francia nyelvű kiadásával – az én könyvespolcomon a *Le Livre de Poche „Lettres gothiques”* sorozatának bilingvis, francia-középkori francia kiadása érhető el – és azonnal kitűnik, hogy a magyar kiadás jegyzetanyaga sokkal részletesebb, alaposabb, az olvasó minden lehetséges kérdésére pontos és ellenőrzött, szakmailag alátámasztott információval szolgál. Az említett szereplők, helyszínek és események sokasága miatt a közel hétszáz lábjegyzet a mellékletekkel mintegy a korabeli Franciaország és a Szentföld egyesített archontológiai, genealógiai és geográfiai adatárakként szolgál, mentesítve az olvasót az utánanézés még az internet által könnyített világban sem mindig egyszerű feladatától.

A fordítás sok töprengéssel járó munkája és a jegyzetanyag összeállítása biztosította muníció birtokában fogott hozzá Csernus Sándor az első, vagyis az elemző kötet írásának. Az előkészületek ellenére azt gondolom, Joinville könyvének elemzése kifejezetten bátor

vállalkozás. A keresztes hadjáratok története ugyanis a francia történetírás egyik kiemelten fontos területe, amelynek pozíciója és népszerűsége napjainkig megingathatatlan. A kérdéskört e jelentőségnek megfelelően rendkívül gazdag szakirodalom tárgyalja, s e gazdagság éppúgy jellemzi mind a keresztes hadjáratoknak, mind a szentföldi államoknak, mind Szent Lajos életének illetve Joinville művének, valamint a korabeli teljes francia történeti és szépirodalomnak a feltárását és feldolgozását. Szent Lajosról és Joinville-ről szólva, a könyvtárnyi irodalmat ráadásul mintegy megkoronázta Jacques le Goff Szent Lajos életrajza, amelynek elkészítése új korszakot nyitott a történeti életrajz már épp temetni kezdett műfajában.

A gazdag, mindenre kiterjedő és összességében rendkívül magas színvonalú eddigi szakirodalom szerencsére nem hatott bénítóan Csernusra. Az előttünk fekvő kéziratban arra vállalkozott, hogy négy nagyobb logikai egységben – érdekes módon maga nem így számozta a fejezeteket – bemutassa, értelmezze, kontextusba helyezze előbb Joinville világi pályafutását, családi valamint szűkebb hazájához, Champagne-hoz fűződő kapcsolatait és betöltött tisztségét, majd másodikként számba vegye annak a 13. századi francia történetírásnak a főbb jellemzőit, amelynek Joinville és műve emblematisztikus elemévé vált. A harmadik logikai egység Joinville egyéb írásait vizsgálja, hogy a meghatározó, a kézirat közel felét kitevő utolsó egységben magát a „Könyvet”, Szent Lajos életét, illetve a szövegből kibontható Szent Lajos és Joinville képet, valamint annak utóéletét tegye minuciózus elemzés tárgyává.

Mi az, amit nem, vagy nem eléggé vizsgált az eddigi szakirodalom, a jelen disszertációban viszont hangsúlyos szerepet kapott? Eddig kevés figyelem jutott Joinville és a Szent Lajost követő francia királyok – mint a disszertációból kitűnik, hűvös – kapcsolatának. Részleteiben nem vizsgálták Joinville egyéb írásai – a szakirodalomban csupán említés szintjén felbukkanó *Credója*, a családja emlékének megőrzésére szánt clairvaux-i sírfelirata, és a X. Lajoshoz írott levele – történeti kontextusát, illetve kapcsolódásukat a *Szent Lajos élete* szövegéhez, noha Csernus fejtegetéséből kitűnik, hogy e források, de különösen a *Credo* kulcs lehet a *Szent Lajos élete* megértéséhez is, rávilágítva szerzője alkotói gondolkodására. A disszertáció újdonsága az is, hogy Csernus a *Szent Lajos élete* kéziratának vizsgálatát kiterjesztette az első nyomtatott kiadásokra is, pontosítva a kéziratok kapcsolatrendszerét, és saját elképzelése van a kézirat sokféleképpen kategorizálni próbált műfajáról is.

A szakirodalomban nem kevés vitát váltott ki az a kérdés, pontosan mikor, egyetlen lendületben vagy több lépésben készült-e Joinville főműve. Az életmű kutatói abban egyetértenek, hogy a jelenleg meglévő legrégebbi kézirat alapjául szolgáló szöveg – mint ahogy egyébként a forrásban is olvasható – Navarrai Johanna, Franciaország királynéja megrendelésére készült, és szerzője 1309 októberében fejezte be írását. Az azonban már kérdés, hogyan, hány etapban készülhetett ez a szöveg, vajon az ekkor már nyolcvan éves Joinville képes lehetett feljegyzések nélkül, több mint fél évszázad távlatából ilyen részletességgel felidézni a történeteket? Csernus a kéziratvariánsok alapján amellet teszi le a voksát, hogy a mű nem egyhuzamban, és nem egy lendülettel íródott ^(276.), és elképzelhetőnek tartja, hogy az első teljesebb szövegvariáns akár már 1297 után, azaz Lajos király szentté avatását követően elkészülhetett.

Végigolvasva a doktori értekezést, számomra – Csernus elemzését alapul véve – a következőképp körvonalazódtak a történetek: A szentföldi hadjárat és a királlyal a hadjárat során kialakított barátság Joinville életének az egyetlen kiemelkedő eseménye, ennek megfelelően a történetekről rendszeresen mesélt, a történetek a folyamatos mesélésnek köszönhetően csiszolódhattak elbeszéléssé. A király halála, majd a szentté avatási eljárás – amelynek során őt is kikérdezik ^(205.) – arra ösztönzi, hogy emlékeit feljegyezze, illetve ha voltak korábbi feljegyzései, azokat rendszerezze, és az eljárás vélt igényeihez alkalmazkodva vélhetőleg ekkor alakított is a történeteinek. Ebbe az elképzelésbe tökéletesen illeszkedik a Csernus által részletesen bemutatott saumuri ünnepségek leírása, ahol – elfogadva Csernus érvelését – azért került a leírásba Szent Erzsébet fiának, Hermannak a jelenete, mert ily módon összekapcsolódhatott Lajos anyja, Kasztíliai Blanka és a rendkívül népszerű Szent Erzsébet személye. Annak ellenére azonban, hogy Joinville egyes történeteit valóban kiváló dramaturgiai érzékkel építette fel, egy az ő korában, az ő társadalmi helyzetében lévő, nem írástudásából élő, laikus szerző esetében némileg túlzónak tartom, hogy szerzői attitűdjét történetírói koncepcióként említsük.

Joinville tehát feltehetőleg nem öregkorában fogott hozzá könyve megírásához, ez azonban nem jelenti azt, hogy ekkor már nem is lett volna képes erre a munkára. A 20. század történetét kutatók számára jól ismert jelenség, hogy például az I. világháborúban részt vevő katonák évtizedekkel később is hihetetlen pontossággal számoltak be – s ebben hasonlítanak a teljesen más helyzetű-közegű Joinville-hez – életük egyetlen meghatározó eseménysoráról. A szakirodalomban sajátos módon egyszerre van jelen két megközelítés: egyrészt a tamáskodás, hogy Joinville hogyan írhatta meg öregen ilyen pontosan a könyvét, ugyanakkor egyre több

jelenet esetében vetődik fel, mi az oka a kutatók által fellelt pontatlanságoknak. Az első felvetést már érintettem, de mi a helyzet a pontatlansággal? Úgy látom, Joinville pontatlanságaira sajátos módon épp azért vetül nagyobb fény, mert részletes és más forrásokban nem vagy kevésbé említett történeteire túlságosan nagy terhet rakott a történettudomány azzal, hogy a *Szent Lajos élete* szövegét gyakorlatilag a kor kutatásának egyik fundamentumává avatta. A jelenség a legszemléletesebben épp Le Goff monográfiájában nyilvánul meg. Ahol a szent király képét forrásonként – pl. *Le roi de Saint-Denis* stb. – veszi számba, a Joinville Lajos-képét taglaló alfejezetnek már a címe is a *Le „vrai” Louis IX*, vagyis az igazi IX. Lajos. Joinville pontatlansága mindamelllett – összevetve a kor egyéb forrásaival – nem kirívó. Az általa elbeszélte történetek valós eseményekről tudósítanak, csupán a történetek dramaturgiáján alakított, részben saját fontosságának, részben szeretett királya szentségének hangsúlyozása, részben bizonyos üzenetek – például Szép Fülöp politikájának szépen csomagolt kritikája – célba juttatása érdekében.

Csernus Sándor a középkori francia történeti irodalom tárgykörében az elmúlt évtizedekben imponáló tárgyi tudásra és széleskörű áttekintő képességre tett szert. Ezt a tudást most egyetlen kiválasztott munka, Jean de Joinville *Szent Lajos élete* című klasszikus alapműve magyar nyelvű kiadására és többirányú elemzésére mozgósította. A disszertációként benyújtott munka gazdag nemzetközi szakirodalomra és több eddig kevésbé elemzett forrás vizsgálatára épül, feldolgozásukkal számos ponton tett hozzá új értelmezést a kérdés eddigi ismeretanyagához. Érvelése logikus, stílusa elegáns. A szövegben csupán néhány apróbb tévesztést – pl. hibás dátum: utolsó Capetingeket sújtó események nem 1213-15, hanem 1313-15^(100.), X. Lajos nem 1214-16-ban, hanem 1314-16-ban uralkodott (235.), Itáliában az öccse nem Anjou Lajos, hanem Károly^(304.) – találtam, érdemi szakmai hibára, vitatható gondolati ívre nem bukkantam. A továbbiakban így csupán néhány, a disszertációban olvasottak továbbgondolásából, a gondolkodási keretek szélesítéséből adódó javaslatot, kérdést, észrevételt szeretnék felvetni, amelyek reményem szerint megtermékenyítő módon kapcsolhatók az elemzéshez, amennyiben a kézirat könyv formában is megjelenne.

Első észrevételem módszertani jellegű. Csernus disszertációja megírásához számos olyan, régóta alapmunkának számító könyvet, tanulmányt hasznosított, amelyeknek tartalma és stílusa egyaránt imponáló: Le Goff többször említett munkája mellett ilyenek tartom

magam is többek közt Colette Beaune: *Naissance de la nation France*, Bernard Guenée: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, vagy Jacques Krynen: *L'empire du roi* illetve *Idéal du prince et pouvoir royal* című kötetét. E munkáknak valóban nehéz szabadulni a hatása alól, mégis, a kételkedés már csak azért is ajánlatos, mert e remek munkák okfejtése – például a francia nyelv expanziójáról, a királyság nemzeti történetének megalkotásáról, a francia kereszties eszme, a monarchikus hatalom és a propaganda kapcsolatáról – bármennyire is magával ragadja az olvasót, bármennyire is meggyőzőnek tűnik, mégis „csupán” a történész konstrukciója, nem pedig történelmi tény. E szempontot nem tanácsos figyelmen kívül hagyni, amennyiben érvelésüket a továbbiakban gondolatmenetünk alapjának használjuk. Szakmánk alapvető ellentmondása, hogy miközben a célunk a hihető konstrukciók előállítására, ugyanakkor a saját konstrukció megalapozása érdekében még a legkiválóbbak esetében is meg kell kérdőjeleznünk mások hasonló törekvéseit.

János úr, azaz Jean de Joinville hazája – ahogy Csernus írta – Champagne grófsága. „Szent Lajos mindenekelőtt Ile-de-France királya” – írta Le Goff. A két állítás együtt egy rendkívül fontos jelenségre világít rá, egy olyan jelenségre, amelyet érdemes részletesebben is körüljárni. Az a Franciaország, amelyet ma ismerünk, a 13. században ebben a formában még nem létezett, Champagne ekkor még nem a Francia Királyság része, hanem keleti szomszédja, csak a század végén lesz királyi *dominium*. Lajos király Aigues-Mortes-ban kikötőt építtet, s ennek köszönhetően ő az első francia király, aki a saját földjéről indul szentföldi hadjáratra. Hazatérve is ide akar hajózni, s csak nagy nehezen sikerül őt rávenni, hogy korábban, a provence-i Hyeres-ben partra szálljon, s megnyugvással tölti el, amikor megérkezik Beaucaire-be, mondván, „végre biztonságban, a saját birtokán van”. Pedig Provence, ahol nem szívesen száll partra, és örül, amikor Beaucaire-nél átkel a határt jelző Rhone vizén, nem ellenséges terület, az élén ugyanis Lajos öccse, Károly, a későbbi szicíliai király áll. A közelmúltban több inspiráló munka is született a francia területekre irányuló középkori geográfiai érdeklődés, tudás változásáról – utoljára Léonard Dauphant két könyve, különösen a *Géographies. Ce qu'ils savaient de la France (1100-1600)* című kötet –, hasznos lenne Joinville és Szent Lajos kora e tárgyú gondolkodásának célzottabb áttekintésére is sort keríteni, noha árulkodó tény az is, hogy Joinville mely területekről nem beszél ^(43.). Gondolok itt a szűkebb haza ismeretének mélységére, a hűbértokok és birtokosaik ismertségi körének területi határait, közigazgatási információkra. Az ilyen nézőpontú áttekintéshez szükséges tudás gyakorlatilag készen megtalálható a II. kötet lábjegyzeteiben, inspirációul pedig

mindenekelőtt Bernard Guenée: *Un royaume et des pays: la France de Michel Pintoin* című rövid tanulmányát ajánlom, amely egyúttal jó lehetőséget biztosítana a két korszak gondolkodásában időközben történt változások összevetésére is. E kérdéseket részben érintette is Csernus ^(1.2. fej.), vagyis csupán az e tárgyú információk célzott összegzését tartanám itt kívánatosnak.

A keresztes hadjárat különleges élethelyzet, a résztvevőknek örök élmény, érthető, hogy kiemelt szerepet kapott Joinville könyvében is. Lajos király azonban uralkodása 44 évének zömét szülőföldjén, királyi feladatai ellátásával töltötte, és e téren is számos jelentős intézkedés kapcsolódik a nevéhez. Joinville említ is ilyen belpolitikai lépéseket, szövegében olvashatunk Lajos király igazságügyi reformjáról, a *Grande Ordonnance* szövegét még be is másolta könyvébe, és neki köszönhetjük a historizmus festőinek különösen kedvelt jelenetét, a vincennes-i erdőben, tölgyfa tövében ítéletet hozó király ábrázolását is. A kormányzati visszaélések feltárására elrendelt – és több hullámban ténylegesen le is folytatott – nagyszabású ellenőrzés-sorozatrol, melynek során Lajos inkvizitorokat küldött országa tartományaiba, és amelyhez hasonló vizsgálatokat a testvérei, Poitiers-i Alfonz, illetve a később nápolyi királlyá lett Károly is tartottak saját tartományaikban, azonban nem csupán Joinville nem említi, de a témában néhány éve megjelent monográfia (Marie Dejou: *Les enquêtes de Saint Louis. Gouverner et sauver son âme*. Paris, 2014.) szerint más elbeszélő források sem fordítottak rá figyelmet, kevés említése csupán a kanonizációhoz kapcsolódóan bukkant fel. Az természetes, hogy a krónikásokat minden korban jobban érdekelték a háborúk, hadjáratok, látványos események, mint a mindennapok intézkedései. Joinville a király igazságosztó, jogalkotó tevékenységét láthatóan figyelemmel kísérte ^(126.), de még ő sem tartotta említendőnek az eljárást, amelynek kapcsán – ahogy Le Goff megjegyezte – gyakorlatilag maga a király is inkvizítorrá vált, végiglátogatva a koronája alá tartozó tartományokat. Talán nem felesleges feltenni a kérdést: hol húzódott a kor elitje illetve a kor elbeszélő forrásait készítő írástudók kormányzati intézkedések iránti érdeklődésének határa? Mennyire követték figyelemmel az uralkodói intézkedéseket? És e téren Joinville mennyire személyesíthette meg ezt az elitet, illetve ezeket az írástudókat?

És végül egy utolsó gondolat. Joinville számos olyan, a királlyal folytatott beszélgetést közöl, amelyből kitűnik Szent Lajos egy-egy kérdéstről alkotott véleménye, ítélete, és ezek a vélemények számunkra, 20-21. századi ember számára – még a korrall foglalkozó történész számára is – rendkívül idegenek. Például Lajos király, ha választásra kényszerülne, inkább lenne leprás, mint hogy halálos bűn terhelje a lelkét, vagy a király egyetértett a zsidókkal

folytatott vitát agresszióval lezáró lovaggal, de számos ilyen példát emelhetnénk ki a Szentföldön hozott, akár katonai döntései közül is. E döntések esetében Joinville szinte minden esetben más véleményen van, mint rajongásig szeretett királya, ahogy Csernus Sándor is megállapította, „Joinville azzal tűnik ki, hogy ő maga a ’józanész’, aki mindig a valóság talaján áll”.^(357.) Számos példát hozhatunk arra a jelenségre – akár a magyar Szent Erzsébet vagy Margit példáját is – hogy haláluk után szentként tisztelt személyekről életükben kevésbé gondolkodott elismerően a környezetük. Az utolsó királyszent, Lajos szélsőséges gondolatait, vallásgyakorlásban tanúsított túlzásait azonban elfogadóbban ítélte meg a környezete, hisz már életében is nagy tekintélynek örvendett. Vajon Joinville gondolkodása ezekben a kérdésekben „modernebbnek” számított a király többi lovagiáénál, vagy a király felfogása állt közelebb a kor elfogadott felfogásánál? Lajos mellett kiváló ellenpontnak kívánkozik fivére, Károly, a későbbi szicíliai király, a szentföldi hadjárat leírásakor Joinville munkája is többször említi tetteit. Ezek közt éppúgy ott szerepel, hogy az egyes hadi események közti időt kockázással, vagyis a bátyja által elítélt szerencsejátékkal ütötte el, mint a különböző akciókban tanúsított vitézsége, gyors és átgondolt döntései. „Mind odavesztek volna, ha nincs Anjou grófja, aki azóta szicíliai király lett, aki odament, hogy megszabadítsa és biztonságban elvezesse őket” – írja például egy helyütt.^(II. 296.) Károly azonban vitathatatlan fejedelmi képességei ellenére sem váltotta ki Joinville elismerését, s ennek vélhetően az lehetett a fő oka, hogy – mint az uralkodói portréját megrajzoló későbbi forrásokból kitűnik – nem volt szerethető az egyénisége. Giovanni Villani például úgy ír róla, mint a legtehetségesebb, ugyanakkor „legrettegettebb” uralkodóról. A törekeny, beteges, önsanyargatóan erényes, ugyanakkor döntéseiben Károlyhoz hasonlóan eltökélt Lajos azonban szerethető volt, és rendelkezett azzal a karizmával, amit a leglelkesebb forrás sem képes visszaadni, de amely akár szélsőséges helyzetekben is lenyűgözte a kortársakat, ugyanakkor a történészek hajlamosak megfélemezni róla.

Szent Lajos – mégpedig a Joinville által teremtett Szent Lajos – máig meghatározó szerepet játszik a francia közgondolkodásban, emlékeit lépten-nyomon megtaláljuk az országban. Ennek a Lajos királynak, illetve legismertebb krónikásának most, Csernus Sándor alapos munkájának köszönhetően értő, hihető és egyúttal korszerű, magyar nyelvű monografikus bemutatása készült. A fentiekben ismertetett észrevételeim nem módosítják az olvasás során kialakult rendkívül pozitív véleményemet. Csernus Sándor disszertációját a választott téma alapvető monografikus feldolgozásának tartom, amely remélem, minél előbb nyomtatásban is hozzáférhető lesz. A szerző kiemelkedő szakmai tudása, a védésre benyújtott

disszertáció meggyőző és új tudományos eredményei alapján kérem a bíráló bizottságot, hogy Csernus Sándor számára javasolják az MTA doktori cím odaítélését, amelyet a magam részéről melegen támogatok.

Vác, 2020. április 16.

Csukovits Enikő